

מתוך: תלמוד דרך ארץ - מסכת מכות, בית מאיר תשס"ז, עמ' 345-358

הרב יהודה זולדן

סיכון אישי לטובת הכלל

(מכות יא ע"ב)

א. אינו יוצא משם לעולם

ב. הגולה איננו יוצא להציל נפשות, ואינו משתתף במלחמה

1. הגולה הרי הוא כמת וחופשי מהמצוות

2. להיכנס לספק סכנה כדי להציל אחרים מסכנה ודאית

3. נטילת סיכון בעת מלחמה

א. אינו יוצא משם לעולם

במשנה (מכות יא ע"ב) נאמר:

ואינו יוצא לא לעדות מצוה, ולא לעדות ממון, ולא לעדות נפשות,¹ ואפילו ישראל צריכים לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה - אינו יוצא משם לעולם, שנאמר: "אשר נס שמה" (במדבר לה, כה), שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו.

בתוספתא (מכות [צוקרמאנדל] ג, ה) מופיעה דוגמא אחרת:

אפילו הוא נזיר, אין יוצא משם לעולם, אבל מגלח כל שערו ומשלח תחת הדוד.

¹ מכאן הוכיח הרב יעקב ריישר, שו"ת שבות יעקב, חלק ג סי' קמז, שמי שרצח בשגגה כשר לעדות.

בספרי זוטא (במדבר פיסקא לה) מובא עוד :

"אשר נס שמה" - לא יצא למול את הקטן. "שמה" - לא יצא להציל מן הגייס מן הנהר מן הדליקה מן המפולת.

בסוגית הירושלמי (מכות ב, ו) מובאת גם עמדה אחרת :

אמר רבי אבהו צרכו לדבר שולחין ומביאין אותו משם. אמר רבי יוסי מתניתא לא אמרה כן, אלא אפילו ישראל צריכין לו אפילו שר צבא כיובא בן צרויה אין יוצא משם לעולם, שנאמר : "שמה" - שם תהא דירתו.

הפני משה שם מסביר שלדברי רבי אבהו הרוצח בשגגה אינו יוצא אף להעיד, בהנחה שיש אחרים שיעידו, אך אם אין מי שיעיד או שיעשה את מה שנצרך, אזי יוצא בכל זאת. על כך השיב רבי יוסי שמהמשנה משמע שאפילו אם מדובר בענין שכל ישראל צריכים לו, כדוגמת יואב שר הצבא, בכל זאת אינו יוצא משם לעולם.²

מה שעומד לפנינו הוא הכרעה בשאלה : טובת הכלל (צבא ישראל), או אף טובת היחיד (עדות ממון או נפשות), מול טובת יחיד אחרת - חשש שגואל הדם יפגע ברוצח בשגגה. ההכרעה היא שטובת הרוצח בשגגה קודמת לטובתם של אחרים.³

מדברי הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש ז, ח) עולה שהוא פוסק שהגולה אינו יוצא מעיר המקלט בשום מצב :

² הרב יקותיאל יהודה הלברשטם, שו"ת דברי יציב חלק חו"מ סימן עט כותב : "נראה ברור שאין הכוונה שיעמוד בראש מערכות המלחמה, שהרי הירא מעבירות שבידו חוזר מעורכי המלחמה ואף בשח בין תפילה לתפילה [סוטה מד ע"ב], ומכל שכן שלא יהיה שר צבא כשידיו דמים מלאו וחייב כפרה על שהרג את הנפש בשגגה, ... אלא שצריכים לו לעצה בהיות והוא מלומד בתכסיסי מלחמה, וא"כ הוי כהא דעדות נפשות דעכ"פ יש אפשרות שיקבלו עדותו שם בעיר מקלטו. והוא אמינא דמ"מ רשאי לצאת אל שרי המלוכה והמלחמה שלא יצטרכו לבא אליו, דהזריז הרי זה משובח כמ"ש באו"ח סי' שכ"ח סי"ג, וקמ"ל דאינו יוצא משום דסוף סוף אין כאן הכרח לצורך נפשות שהרי יכולים לבא אליו. ³ הרב ישראל ליפשיץ, בתפארת ישראל, יכין אות נא, כותב שהרוצח אינו יוצא משם אפילו אמרו הרופאים שהאזיר רע לו בעיר המקלט. וכ"כ באהבת איתן. החשש מפני גואל הדם גובר על סכנה קיומית אחרת של הרוצח, האקלים שלא מתאים לבריאותו בעיר המקלט. אך נראה שיהיה על בית הדין לדאוג לו למקום חלופי ולטיפול רפואי מתאים, שהרי נאמר : "וחי" - "עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא" (מכות י ע"א). חיים רוחניים וחיים חומריים.

הגולה אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם ואפילו לדבר מצוה או לעדות בין עדות ממון בין עדות נפשות ואפילו להציל נפש בעדותו או להציל מיד הגייס או מיד הנהר או מיד הדליקה ומן המפולת. ואפילו כל ישראל צריכין לתשועתו כיובאב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול, ואם יצא התיר עצמו למיתה כמו שביארנו.

הצעה אחרת להסביר את הביטוי "אינו יוצא משם לעולם", מציע הרב שלמה כהן (חשק שלמה מכות יא ע"ב):

אכן נלע"ד לולא דמסתפינא הייתי אומר דאין רצונו לומר דאסור לו לצאת לצאת לעדות מצוה או להצלת נפשות, אלא הכונה דאף דצריך לצאת לעדות מצוה או להצלת נפשות, מכל מקום אינו נפטר מזה מגלות, אלא תיכף משגומר המצוה חוזר לגלות לערי המקלט. וכן מדויק לשון המשנה, דמסיים: ד"אין יוצא משם לעולם", ולכאורה מילת לעולם אינו מדויק כאן, דהרי באמת במיתת כהן גדול יוצא, ומאי לעולם? אלא רוצה לומר דאינו יוצא משם בכל הנך דברים באופן דתהיה היציאה לעולם.

"לעולם" יכול להתפרש בשני מובנים: אף פעם או לצמיתות. אף פעם – בשום מצב הוא אינו יוצא מעיר המקלט, עד מות הכהן הגדול. לצמיתות - הוא רשאי לצאת לעדות או להציל נפשות או להלחם במלחמה, אך אין זה אומר שהוא סיים את שהותו בעיר המקלט, ומיד שהוא מסיים את תפקידו או כשהוא מילא את המטרה והמשימה לשמה יצא, הוא חוזר לעיר המקלט.

יתכן שפרשנות זו במשמעות המילה: "לעולם", היא שורש המחלוקת בין רבי אבהו לבין רבי יוסי, כפי שמובא לעיל מדברי הירושלמי (מכות ב, ו). לפי רבי אבהו אם יש צורך ייחודי דוקא ברוצח, הוא יצא מעיר המקלט, ולהבנתו כוונת המשנה אינו יוצא משם לעולם, היא שהגולה איננו יוצא משם לצמיתות, ואילו רבי יוסי מבין שכונת המשנה לומר שהגולה איננו יוצא מעיר המקלט אף פעם.

האם האמירה שרוצח בשגגה אינו יוצא מעיר המקלט לעולם, הוראתה היא לרוצח או למנהיגי הציבור, לדוגמא, לבית הדין? בענין זה מסתפק הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, חושן משפט, סי' תכה, נו):

ויש להסתפק אם רצונו לצאת למצות פיקוח נפש אם מוחין בידו אם לאו. דמצד הסברה היה נראה שאין מוחין בידו, וזה ששנינו במכות (יא ע"ב) שאין יוצא משם, היינו שאין כופין אותו לצאת, וכן משמע קצת מירושלמי שם, וצריך עיון לדינא.

ערוך השולחן רומז שיתכן ובענין זה נחלקו רבי אבהו ורבי יוסי. לדברי רבי אבהו אם באמת צריכים את הגולה ואין מי שיעשה תפקיד זה, אזי כופין אותו לצאת ולגואל הדם יהיה אסור לעשות לו דבר, וכשם שאסור לגואל הדם לפגוע בגולה אם הוא שגג ויצא בטעות מעיר המקלט (רמב"ם הל' רוצח ה, יא), ומכאן שהפניה במשנה היא למנהיגות - לבית הדין, ואילו רבי יוסי סובר שההוראה במשנה היא לגולה, ולו אסור אף פעם לצאת מהעיר, ואין הדבר תלוי ברצונו ובכוונותיו ליטול סיכון על עצמו.

ב. הגולה איננו יוצא להציל נפשות ואינו משתתף במלחמה

1. הגולה הרי הוא כמת וחופשי מהמצוות

מדוע רוצח בשגגה לא יוצא להציל נפשות, מן הגייס ומן הדליקה? ועוד יותר קשה, מדוע שר הצבא, שהשתתפותו נצרכת לטובת העם כולו אינו יוצא?

בתפארת ישראל (מכות פרק ב, בבוועז אות ב) הקשה קושיה זו בהרחבה:

מדכתיב 'וחי בהם' ולא שימות בהם (יומא פה ע"ב), דמשמע שמותר לעבור כל עבירה שבעולם כדי להציל חבירו, והרי כל המקיים נפש אחת מישראל הוי ליה כאילו הציל עולם מלא (סנהדרין לו ע"א), ואיך לא יהיה מותר לזה לעבור על איזה עשה, כדי להציל כל ישראל אם הוא כיואב בן צרויה וכד'.

ודוחק לומר דאע"ג דהוא מחמת העשה הנ"ל מותר לצאת, עכ"פ מותר לגואל הדם להרגו, וכיון שכן אינו מחויב וגם אינו רשאי להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מוודאי סכנה, וזהו האיסור דרמי עליה. ליתא, דמלבד שהדבר מודחק בפני עצמו דבמשנה לא אמר הך טעמא, בלא זה קשה נמי, וכי אינו מחויב להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להציל כל

ישראל, וכי אסור לישראל לסגור הדלת בעד גואל הדם עד שיציל הלה כל
ישראל! וצריך עיון.⁴

הצלת נפשות היא מצוה מרכזית, ומדוע כאן רוצח איננו יוצא להציל נפשות? ואם
החשש הוא מפני גואל הדם, ומכאן שאסור לאדם להכניס עצמו לספק סכנה על
מנת להציל חברו מסכנה ודאית, ניתן לפתור את הענין ע"י תקנה שלגואל הדם
יהיה אסור לפעול כל עוד הגולה פועל למען הצלת נפשות פרטיות ובודאי למען
הצלת האומה.

הרב איסר יהודה אונטרמן (שו"ת שבט מיהודה, חלק א סימן ט, עמ' כ) :

דין הגלות הוא כמו עונש מיתה על הריגת נפש... ע"י זה הוא נכרת ונבדל
לגמרי מכל העולם החיצוני, ואין לו שום קשר עם אלה שמחוצה לו...הרי
הוא כמת שהוא חופשי מן המצוות, ואין עליו שום חיוב של מצוה שיש לה
קשר עם העולם החיצוני, אינו מקריב קרבן פסח או קרבן אחר, ואינו יוצא
לעדות ואפילו לא להצלת נפשות.

לדבריו, הגולה נחשב כמת מבחינה אזרחית. התורה גזרה עליו להיות סגור ומסוגר
ומובדל מכל העולם שמחוץ לעיר מקלטו, ומשום כך פטרה אותו התורה מכל
החובות והמצוות המוטלות על כל אחד מישראל.

על דברים אלה השיב הרב יחיאל יעקב וינברג (שו"ת שרידי אש חלק א סימן קסח
עמוד תקיז) :

שסברא זו, אף שהיא מבריקה ומשחדת מאד ויש לה סמוכין במשפט
הרומאי העתיק, מ"מ קשה לקבלה מפני שלא מצאנוה בש"ס ובפוסקים.
ואדרבא, אין התורה שוללת זכויותיו וחובותיו של האדם אפילו אם הוא
נידון למיתה, ובנוגע למי שחייב גלות מצינו בגמרא (מכות י ע"א): הרב
שגלה מגלין ישיבתו עמו וכן תלמיד שגלה מגלין רבו עמו, משום שנאמר :
"וחי", עביד ליה מידי דתהוי ליה חיותא. וכן אם הוא נזיר מגלח שם כל

⁴ בתפארת ישראל, שם כותב שהגולה אינו יוצא אף לעשות קרבן פסח או לעלות לרגל. אם
כי הוא מקשה, מדוע העשה של קרבן פסח אינו דוחה את מצות העשה של ישיבה בעיר
המקלט עד מות הכהן הגדול, הלא עשה חמור דוחה עשה קל? ואינו משיב.

שערו, כדאיתא בתוספתא מכות ג,ה. ואם הרג גולה משכונה לשכונה, ואם מצאו גואל הדם בתחומה של עיר הרי הוא כאחד מכל אדם וחייב על מכתו ועל קללתו וחייב על נזקו בין איש ובין אשה, וההורגו במזיד נהרג ובשוגג גולה, כדאיתא בתוספתא שם.

טיעונו של בעל השרידי אש היא שאין הגולה נחשב כמת. להיפך, אנו מסייעים לו להשתקם, הוא מקיים מצוות ואסור לפגוע בו שום פגיעה בתוך עיר המקלט - להזיק לו, לקלל אותו ובודאי שאסור להרוג אותו. הוא אמנם מוגבל ואיננו יכול לצאת ממקומו, אך לא נכון לראותו כאדם מת, וכמי שפטור מתורה ומצוות, ומחובות אחרות.

2. להיכנס לספק סכנה כדי להציל אחרים מסכנה ודאית

מכיוון אחר, השיב על שאלה זו הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (אור שמח על הרמב"ם הל' רוצח ז, ח):

הוסיף רבינו טעם למה אינו יוצא (= "ואם יצא התיר דמו למיתה"). הלא פיקוח נפש דוחה כל מצוות שבתורה ומכל שכן פיקוח נפש דכל ישראל, ואסתר תוכיח.

רק כנגד הטבע אין לנו להוסיף אחרי מצוות יוצר הטבע חוקר כליות ולב. הוא אמר כי אם יחס לב הגואל להרגו אין לו מות אין יכולים בית דין להמיתו, וכיון שהותר דמו לגואל הדם, אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חבריו מסכנה ודאית.

ומוכח מזה דלא כהגהות מימוניות בשם ירושלמי דתרומות (ח, ד), שהובא בכסף משנה (הל' יסודי התורה ה, ה), דחייב להכניס עצמו בספק סכנה. ובירושלמי גופיה אינו מוכח למעין היטב בו.

בשל חוס לבבו של גואל הדם, אין יכולת לבית הדין להבטיח את שלומו של הגולה מפני גואל הדם, אם יצא החוצה מעיר המקלט. כיון שכך, האפשרות האחרת להבטיח את שלום הגולה, היא למנוע ממנו לצאת מעיר המקלט עד מות הכהן הגדול, גם במחיר זה שהוא לא יוכל לקיים מצוות שניתן לקיימם רק מחוץ לעיר המקלט, וכן לא יוכל לסייע בהצלת נפשות פרטיות ואף לא במלחמה של הכלל.

הוא מציין שמסקנתו היא בניגוד לדברי ההגהות מימוניות בהבנתו את האמור בירושלמי בתרומות ח, ד שסבר שעל לאדם להכניס עצמו בספק סכנה להציל את חבירו מסכנה ודאית. לפיו, מכאן יש ללמוד את ההיפך. אין לו לאדם להכניס עצמו לספק סכנה- אישית, על מנת להציל את חברו מסכנה ודאית. סכנה אישית כמו גייס או מפולת, ואפילו סכנה לאומית, מלחמה של עם ישראל.

הרב מאיר שמחה מדוינסקי, מוכיח כדבריו מהאמור בשמות ד, יט, וכך כתב במשך חכמה שם :

"ויאמר ה' אל משה במדין לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך". מוכח דאם היו חיים המבקשים את נפשו לא היה צריך לילך להוציא בני ישראל ממצרים, אע"פ שכל ישראל צריכים אליו אינו צריך להכניס עצמו בסכנה.

ומזה יצא לרבינו במשנה (מכות ב, ז), שהגולה לעיר מקלט אינו יוצא לא לעדות מצוה ולא לעדות ממון ולא לעדות נפשות ואפילו ישראל צריכין לו ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם שנאמר (במדבר לה) 'אשר נס שמה' שם תהא דירתו שם תהא מיתתו שם תהא קבורתו.

לא הכל הסכימו עם ביאורו של האור שמח לדברי הרמב"ם, ולמסקנות היוצאת ממנו. הרב יחיאל יעקב וינברג (שו"ת שרידי אש חלק ב סימן לד עמוד תכב-תכג) מביא את דברי האור שמח וכותב על דבריו :

אבל באמת אין זה ראייה מכרחת, דכאן גזירת הכתוב דילפינן בספרי מהא דכתיב "עד מות הכהן הגדול" דאין שום דבר בעולם מתירו לצאת אלא מות כהן גדול דמכפרת, ע"ש דילפינן מהאי קרא דאינו יוצא אפילו להצלת כל ישראל, אבל אין הטעם משום דאם יצא התיר עצמו למיתה. וכן מדויק לשון הרמב"ם, שלא סיים דאם יצא התיר עצמו למיתה, דהוה משמע דזהו טעם דאינו יוצא, כמו שפירש אליבא דאמת באור שמח, רק הוסיף כיון דאין לו היתר לצאת אם יצא התיר עצמו למיתה, אבל אין זה טעם האסור לצאת.

לפיו, סיום דברי הרמב"ם: "ואם יצא התיר עצמו למיתה", לא נועדו לנמק את טעם הדין, מדוע הרוצח אינו יוצא להעיד או להנהיג את המלחמה, אלא להסביר את התוצאה שעלולה לקרוא לגואל הדם אם יצא החוצה. הסיבה בשלה לרוצח אין לצאת בשום פנים ואופן מעיר המקלט היא גזרת הכתוב, ואין ללמוד מכאן דבר.⁵

3. נטילת סיכון בעת מלחמה

אך הרב שלמה יוסף זיון ("המלחמה", לאור ההלכה עמ' טו-טז) רואה בדברי האור שמח הללו שאין לו לאדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חבירו מסכנה ודאית, ואפילו את כלל ישראל מסכנת מלחמה, כחולקים על דברי הראי"ה קוק. הוא מציין את הירושלמי (תרומות ח, ד) ואת דברי הכסף משנה שהובאו לעיל, וממשיך:

האם יש להבחין בין יחיד לרבים? נחלקו בדבר שנים מגדולי דורנו, נוחי נפש מבלי שהאחד ראה את דברי השני. רבי מאיר שמחה מדוינסק, והראי"ה קוק. האור שמח כתב שאפילו בשביל הצלת רבים אין לו לאדם להכניס עצמו לספק סכנה. ראיתו: הרמב"ם בהל' רוצח ז, ח... ובמשך חכמה הוסיף לבאר מהפס': "לך שוב מצרים"... יש לכשתרצה מקום לפקפק בראיותיו של האור שמח. איסור יציאת הגולה מעיר מקלטו הוא פשוט בגדר עונש לכפרתו וגזירת הכתוב הוא שאפילו לדבר מצוה אינו יוצא.

לפיו, דברי הרמב"ם אם יצא התיר עצמו למיתה, אין זה טעמו של דבר, שהרי גם אם אין לו גואל דם, אסור לו לצאת. לעומת דברי האור שמח, מציג הרב ש"י זיון את דברי הראי"ה קוק, כחולק עליו:

והגראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן (סימנים קמב-קמד), מאריך הרבה בדבר ומבדיל בין רבים לרבים, סתם רבים כל זמן שאין שם רוב האומה דינם

⁵ הוא כתב זאת גם בשו"ת שרידי אש חלק א סימן קסח. גם הריא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק או"ח סימן לט, מגיע למסקנה שזו גזרת הכתוב ייחודית לרוצח בשגגה, ואין ללמוד מכאן דבר ביחס לשאלה אם מותר להכנס לספק סכנה כדי להציל אחרים מסכנה ודאית, שהרי בדרך כלל חובה לעשות כל שניתן להציל אחרים מסכנת נפשות. פסקים וכתבים או"ח, א, סי' מט. ראה גם: הרב דן פלוצקי, כלי חמדה פרשת פנחס אות א; הרב איסר יהודה פרנקל, דרך ישרה חלק ב סי' נב; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר חלק י סי' כה פרק יח; חלק יג סי' צא, ו; חלק טז סי' כג, ה.

כיחידים, אבל להצלת כלל ישראל חייב אדם למסור עצמו בתור הוראת שעה ומיגדר מילתא. ...וכל זה בהצלת כלל ישראל שלא בתורת מלחמת מצוה, בנוגע למלחמת מצוה של "עזרת ישראל" יש לדבר גם יסוד אחר-משפטי המלוכה.

אם נקבל את דברי הרב ש"י זוין כפשוטם, יצא שלדברי הראי"ה קוק, על גולה לצאת מעיר המקלט כדי לסייע להציל את כלל ישראל בעת מלחמה, בניגוד לאמור במשנה, ולחילופין יצא שלדברי האור שמח, אין בעצם מצב שבו אנשים יתגייסו למלחמה שהרי בכל מלחמה היחיד המתגייס מכניס עצמו לספק סכנה בשל המלחמה, על מנת להציל את כלל ישראל מסכנה ודאית? לפי דברים אלה, לא יהיה ניתן כלל לצאת למלחמה לפי פרשנות האור שמח?

הצגת הדברים כאילו לפנינו מחלוקת חזיתית בין הראי"ה קוק לאור שמח על אף שהם לא ראו זה את דברי זה, היא קשה במיוחד לאור העובדה שהראי"ה קוק לא הזכיר כלל בדבריו הרחבים שם את סוגית יציאת גולה מעיר המקלט לטובת צרכי הכלל.

לכן נראה שאין כלל מחלוקת בין האור שמח לראי"ה קוק, וגם האור שמח מודה שבוראי לא רק שמותר, אלא גם נצרך ונדרש שכל לוחם יכניס את עצמו לספק סכנה אישית בשל המלחמה על מנת לסייע לכלל לנצח במלחמה. זה מהותה של מלחמה. אלא שהאור שמח למד מהדברים שנאמרו למשה רבנו בדבר חזרתו למצרים, ומדין המשנה באשר לשר הצבא שאינו יוצא מעיר המקלט גם לצרכי כלל ישראל, שאין לאדם להכניס עצמו לספק סכנה אישית, שלא קשורה למלחמה עצמה.

האנשים במצרים שבקשו את נפשו של משה, או גואל הדם שמבקש את נפשו של הרוצח בשגגה, שאז חידשה התורה ומגזירת הכתוב שהוא איננו יוצא, ולזה כמובן יסכים גם הראי"ה קוק. אבל ספק סכנה אישית שנובעת מהמלחמה עצמה, בודאי שהכל יוצאים, ונוטלים על עצמם את הסיכון, "וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא" (רמב"ם הל' מלכים ז, טז).

הרב אליעזר וולדינברג (שו"ת ציץ אליעזר חלק יג סי' ק) חידד את המחויבות של כל לוחם להסתכן במלחמה למען הכלל וגם למען חברו:

כשם שהכלל של "וחי בהם" (ויקרא יח, ה), לא חל במלחמה, כך מסתבר לומר שגם הכלל של: "וחי אחיך עמך" (ויקרא כה, לו), שדורשים חייד קודמים (בבא מציעא סא ע"א), גם כן לא חל במלחמה, אלא כל אנשי המלחמה כאיש אחד מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו. וגם דבר זה נכנס גם כן בכללי הלכות צבור, ובגדר הנהגת המדינה ותקנתה. דין התורה בזה הוא שבמלחמה ובשדה קרב אין דין של וחי בהם ואין דין של חייד קודמים, אלא כשם שפוסק הרמב"ם בפ"ז מה' מלכים הט"ו ד"מאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה". כך הדין הוא שצריך למחות מלבו זכרונם הפרטי ולהתאחד כגוף מרכזי אחד עם כל חבריו הלוחמים והנמצאים בשדה הקרב, באופן שכל אחד ואחד מחויב לחרף נפשו להציל את חבריו מסכנה אפילו כשמכניס את עצמו על ידי כך בודאות לידי ספק סכנה, ולא רק כשחבירו נמצא בסכנה ודאית, אלא גם לרבות אפילו כשנמצא בספק סכנה. ואז יעשה ד' נפלאות שלמעשה ינצלו כולם, ויקוים בכל אחד מהם הבטחת הרמב"ם שם בסיום ההלכה.

אלא שגם במצב של מלחמה יש להבחין בין נטילת סיכון במסגרת ההשתתפות הכוללת במלחמה שאז היא מותרת ונצרכת, לבין סיכון אישי פרטי. בספר החינוך (מצוה תכה) עוסק במצות מחית שבע עמים ועמלק, ובסוף דבריו כותב כך:

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות, בכל מקום ובכל זמן שיש כח בידינו להורגם...ועובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו מבלי שישתכן בדבר ולא הרגו, ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו שנאמר עליהם (דברים כ, טז) לא תחיה כל נשמה, (ספר החינוך מצוה תקכח).

לדבריו, יש להלחם בהם רק כשיש סיכוי טוב להכריעם ומבלי ליטול סיכון. על כך הקשה הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך שם):

וצריך עיון, דנהי דכל המצוות נדחות מפני הסכנה, מכל מקום מצוה זו התורה ציותה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דרכה על הנס (רמב"ן, במדבר ה, ב), ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, אם כן חזינן דהתורה גזרה להלחם עמהם אף דהיא מצוה, ואם כן דחוויה סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שישתכן, וצריך עיון.

לדבריו, בכל מלחמה הלוחמים מסתכנים, ואם כן למה התכוון החינוך בכותבו שיש להלחם רק אם לא מסתכנים? על קושית המנחת חינוך, השיב הראי"ה קוק (אגרות הראי"ה, חלק ג אגרת תתקמ"ד, עמ' רנח-רנט):

וצריך לומר דהחינוך סבירא ליה דמצוה המוטלת על הציבור בכללו, אם יש בה סכנה ליחיד אין זה יוצא מכלל וחי בהם דהא ציבור לא מייתי (הוריות ו ע"א), והיחיד אינו חייב בה מצד עצמו אלא מצד כלליות הציבור. ...כל זמן שהיחיד עומד במערכה בכלל הציבור חל עליו חובת ציבור דדוחה פיקוח נפש שהיא דוחה כל המצוות, קל וחומר דכל המצוות נדחות מפניה. אבל בזמן שאין היחיד עומד עם הציבור אלא שנזדמן לו ביחידות לעסוק במלחמת הרשות... אין ביחידות כח לבטל דין של וחי בהם ולא שימות בהם.

אדם כפרט הנמצא בעימות עם גוי באופן מקרי, איננו הופך את העימות האישי למלחמה כללית ועל כן הוא איננו מצווה ולהסתכן על מנת להרוג את אויבו, על אף שבעקרון אנו במצב מלחמה איתם. אך במסגרת מלחמה של כלל הציבור, כל אדם הופך להיות אבר מן הכלל. היחידים הופכים לציבור, והם נחשבים לגוף גדול. נוצר מן מצב של כלל הנלחם למען הכלל. האדם הפרטי מפסיק להיות פרטי בשעת מלחמה כללית, ולכן סיכונו האישי לא נלקח בחשבון.

כשם שמותר לסכן אבר אחד מגופו של אדם על מנת להציל את הגוף כולו, כך גם כל אדם מסתכן לשם תועלת הכלל, האומה. פיקוח נפש של האדם הפרטי דוחה מצות מלחמה, וכשהוא מסתכן באופן אישי שלא בתוך מערכה כללית, אין הוא מצוה להסתכן ולמסור את נפשו. אך פיקוח נפש של הכלל אינו דוחה מצות מלחמה. כל מצב המלחמה בא ללמד על תרומת הכלל למען הכלל. אם המלחמה

מנוהלת ומונהגת ע"י נציגי הציבור ולמען הציבור, אז כל אופייה הוא נטילת סיכון של הכלל על מנת להצליח במאבק.

לא רק חיילים נוטלים על עצמם סיכון בעת מלחמה. מלחמת מצוה היא "עזרת ישראל מיד צר" (רמב"ם הל' מלכים ה, א), והיא גם מלחמה על ארץ ישראל, לרשת אותה ולישב בה. היכולת לרשת את הארץ לכבוש אותה ולהחיל בה ריבונות תלויה בשלטון הצבאי והאזרחי, אך מימד הישיבה שבמצוה זו, לישב את הארץ לפתח אותה ולהפריח את שממונה, תלוי בעם ישראל, באנשים עצמם. מרכיב זה יכול להתממש גם אם עם ישראל איננו ריבון על הארץ, ואחרים ריבוניים כאן. אלא שגם כאן אדם איננו מצווה באופן אישי להתאבד ולקפד את פתיל חייו לשם מצות ישוב ארץ ישראל.

אם כן, איך נסביר את מעשיהם של מתיישבים רבים שמסרו ומוסרים נפשם למען מצות ישוב ארץ ישראל? רבי ישראל משקלוב, תלמיד הגר"א, מחבר ספר 'פאת השולחן', שהתישב בצפת, ורוב בני משפחתו מתו במחלות, תוך זמן קצר? מייבשי הביצות בעמק ובחולה, שמתו שם במחלות, בקדחת ובמלריה. מגיני תל חי, אנשי גוש עציון במלחמת השחרור, יושבי קו עימות בגבולות, והיושבים בסמוך למגורי אוכלוסיה ערבית עוינת ועוד רבים אחרים, שסיכנו ומסכנים את חייהם לשם ישוב ארץ ישראל. האם מעשיהם נכונים?

לכל דור יש את חלוציו שלו. החלוצים הם אלה שהולכים ראשונים לפני המחנה, מתוך תחושה של שליחות למען הכלל. הם המתחילים, הם אילו אשר חורשים את התלמים הראשונים, ואחריהם באים רבים אחרים. הברון רוטשילד יזם הקמת מושבות בארץ ישראל, כמו פתח תקוה, זכרון יעקב, רחובות ועוד. התנאים היו קשים, מחלות ומגפות, ואף על פי כן היום הם ערים גדולות וחשובות. קמו אגודות שונות, ארגונים שונים, וכל אחד בדרכו שלו, ועל פי השקפת עולמו, תרם לבנינה ולביסוסה של ארץ ישראל.

זו היתה גם הדרך לאחר קום המדינה. הנהגת המדינה עזרה לתנועות התיישבותיות שונות, תנועות נוער ועוד, להקים מקומות ישוב חדשים בארץ ישראל - בנגב, בעמק, בגליל. ולאחר מלחמת ששת הימים, וכן לאחר מלחמת יום כיפור גם ביהודה שומרון, חבל עזה, סיני ורמת הגולן. כל מתיישבי ארץ ישראל, גם

אלה שסכנו את חייהם לשם כך, פעלו ופועלים מכח אותה שליחות שצווה בה העברי הראשון - אברהם אבינו: "לך לך מארצך... אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב, א). אותה שליחות היסטורית שהוטלה על אברהם, הוטלה גם על כל הדורות הבאים, ובדורותינו קמו קבוצות שונות שישבו את ארץ ישראל במסירות נפש אמיתית על אף שהם רחוקים מחיי תורה ומצוות.

בוני ארץ ישראל, רואים את עצמם שליחים של עם ישראל לדורותיו. אילו שכבר הלכו לעולמם, ואילו שעדיין לא נולדו. הם עולים ומיישבים את הארץ כשליחי ציבור, ולא לשם מילוי שאיפות אישיות, פרטיות. מסירות נפשם היא חלק מתוך ראייה לאומית ציבורית ואשר על כן הם מוכנים גם לסכן את נפשם לצורך הענין. פיתוח יישובים במקומות חדשים מחזק את האחיזה של עם ישראל בארץ, ומונע תפיסה ואחיזה של נכרים.

כך כותב בענין זה הרב דב ליאור ("המגורים באיזור יש"ע בעת סכנה", תחומין, כב, תשס"ב, עמ' 118):

בזמן מלחמה לא רק שמותר להסתכן, אלא אפילו מצוה לקחת סיכון. הדין שלמדנו מהפסוק: 'וחי בהם', לא חל על מצב מלחמה, כמו שכתב במנחת חינוך מתוה תכה, והראי"ה קוק במשפט כהן.

...הישיבה באזורי יש"ע חשובה לאחיזתנו בארץ ישראל, וגם אם יש בה מידה של סיכון, הרי זו כניסה למצב של סיכון על מנת להציל בטווח הארוך. עצם ישיבתם של רבבות מאחינו באזורי יש"ע מהווה גדר חי של בלימה נגד המחבלים, שלא יתפשטו אל תוך ליבה של מדינתנו. כל יהודי - זקן ומבוגר, ילד וילדה, בעצם שהותם ומגוריהם ביהודה בשומרון או בחבל עזה, הלא הם עומדים על משמר ארצנו, דוגמת החיילים השומרים עליה במוצבים או ברכבי בטחון שוטף.

אדם כפרט, אינו חייב להביא את עצמו לסכנת נפשות מוכחת ובעליל, לשם קיום מצות ישוב ארץ ישראל. אי אפשר גם לכפות אותו לקים מצוה זו. ההחלטה אם להכנס לרמת סיכון גבוהה יותר לשם ישוב ובנין ארץ ישראל דורשת בשלות נפשית, ובגרות אידאולוגית, והיא החלטה אישית. מי שאינו מסוגל לחיות במקומות הללו בדוקא, אינו חייב לעשות זאת, ויכול הוא לגור במקומות אחרים ברחבי ארץ

ישראל, בהם נוח יותר לחיות ופחות מסוכן. אם כי צריך לקחת בחשבון, שכיום לפחות גם בכל מקום בארץ ישראל, ישנה רמת גבוהה של סכנה ממה שהיה בעבר, בשל פיגועי טרור. בסיכומי של דבר, כמעט כל מי שגר כיום ברחבי מדינת ישראל, מסכן עצמו יותר.

אין אנו מצווים שלא לחיות, כדי שנוזכח בארץ החיים. אבל כשאין ברירה, כשהדבר נחוץ לצורך מימוש יעדיו של העם בארץ, יש לקחת בחשבון שזה אכן יכול לקרות. ארץ ישראל היא ארץ החיים, היא ארץ יעוד, ומטרת המצוה היא שעם ישראל יחיה בה את חייו השלמים והאידיאליים. ורק בארץ ישראל הדבר אפשרי. "אתהלך לפני ה' בארצות החיים" זו ארץ ישראל.⁶

⁶ ראה עוד בדיוניהם של הרב עובדיה יוסף והרב שאול ישראלי, "מסירת שטחים מארץ ישראל במקום פיקוח נפש", תחומין, י (תשמ"ט), עמ' 34-61; הרב יעקב אריאל, "פיקוח נפש ביישוב ארץ ישראל", שו"ת באהלה של תורה, חלק ד עמ' 108-113; הרב יהודה זולדן, "קדושת החיים ויישוב ארץ ישראל", מועדי יהודה וישראל, עמ' 479-489; הרב יעקב זיסברג, "פיקוח נפש בישיבת ארץ ישראל", נחלת יעקב, עמ' 392-436. נ